

NOTE EPIGRAFICE

(seria a VIII-a*)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Recent, Doina Benea a publicat un studiu monografic exhaustiv privind legiunea VII Claudia¹. În cele ce urmează, ne propunem a aduce câteva mici contribuții epigrafice la istoricul acestei unități: ștampile tegulare, care, deși publicate de mai multă vreme, au fost greșit citite și înțelese.

1. O ștampilă fragmentară de la Drobeta: ...*LA II G*... (fig. 1/1), publicată cu două decenii în urmă², a fost atribuită alei *II Gallorum et Pannoniorum*.

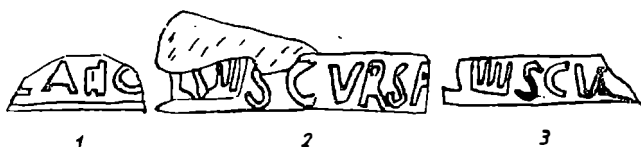

Fig. 1. Ștampile tegulare de la Drobeta (1) și Sucidava (2—3) (după D. Tudor).

Această unitate a participat la războaiele pentru cucerirea Daciei; în ea a servit și Ti. Claudius Maximus, celebrul *captor Decebal*³. A rămas un timp în teritoriul ocupat la nord de Dunăre, din acest răstimp datînd ștampilă *Al(a) II P(annoniorum)* de la Banatska Palanka⁴; apoi, a participat la războiul lui Traian contra parților, după care a fost adusă în Dacia Porolissensis, fixindu-i-se garnizoana la Gherla⁵.

Atribuirea ștampilei de la Drobeta acestei unități de cavalerie este improbabilă, fie și pentru faptul că în primele decenii ale stăpînirii romane

* Seriile precedente ale acestor note au fost publicate în această revistă, precum urmează: 22, 1971, 1, p. 107—114; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398; 31, 1980, 3, p. 455—461; 32, 1981, 2, p. 283—290; 33, 1982, 1, p. 119—123; 35, 1984, 2, p. 189—197.

¹ Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 29—140.

² D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, nr. 8; idem, OR³, SE 55; IDR, II, 102.

³ M. P. Speidel, JRS, 60, 1970, p. 142; idem, ActaMN, 7, 1970, p. 511; AnnÉp, 1969—1970, 583; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reperitae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, p. 157—158, nr. 817.

⁴ AEM, 4, 1880, p. 176; CIL, III, 8074, 5b; IDR, III/1, nr. 5.

⁵ D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 343. Despre această unitate, vezi și J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donaauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978, p. 12, nr. 30.

în Dacia ea este denumită *ata II Pannoniorum* ⁶, abia mai târziu apărînd cu denumirea *ala II Gallorum et Pannoniorum* ⁷.

De fapt, ștampila de la Drobeta trebuie răsturnată, lectura făcîndu-se de la dreapta spre stînga; ea reprezintă, astfel așezată, un fragment dintr-o ștampilă a legiunii VII Claudia ⁸:

[Le]g(io) VII C[l(audia)]

Această unitate este deja atestată la Drobeta, în perioada războaielor de cucerire a Daciei ⁹, prin mai multe ștampile ¹⁰; cea prezentată acum este o variantă nouă în această localitate.

2. În 1979, în dărimăturile basilicii romano-bizantine de la Sucidava, a apărut un fragment de țiglă ștampilată (fig. 1/2), publicată curînd după aceea cu lectura ¹¹:

C(ohors) IIII s(ub) cur(a) Sa[bini?]

„Prezența acestei cohorte este cunoscută la Sucidava, dar în asociație cu legiunea V Macedonica, căreia îi aparținea. Este prima dată cînd ne apare pe exemplarul de față marcată independent” — nota editorul epigrafei ¹².

Recent, atrăgeam atenția că formula *sub cura* este abreviată pe cărămizi de obicei *s(ub) c(ura)*, antroponimul ce urmează citîndu-se mai degrabă *Urs* ... (eventual *Urs[icinus]*) ¹³. De asemenea, privind cu atenție chiar desenul ștampilei, rezultă că primele litere sînt mai degrabă *L VII* — ceea ce ne îndreaptă spre o nouă lectură.

Într-adevăr, ștampila tegulară de la Sucidava găsește analogii pe ștampile de la Sirmium și Viminacium ¹⁴: a) *II ARCVTIOFIC* și b) *VIISCVRSACIFARCVTIOF*; în CIL se propunea lectura (la noi, exemplarul b): *(septima) s(ub) c(ura) Ursaci F(lavius) Argutiof(ictor)* ¹⁵ — fiind vorba de o mențiune a legiunii VII Claudia. Un exemplar din Muzeul Sloveniei era citit de M. Bulat (*LE)G VII C S C VRSACI* /// ¹⁶, ceea ce ar însemna că prima literă păstrată este *G*; după desenul publicat de D. Tudor, ar părea să fie un *L*, dar credem că este o eroare grafică.

Lectura ștampilei de la Sucidava este deci următoarea:

[Le]g(io) VII s(ub) c(ura) Urs[aci] ...

⁶ Vezi astfel inscripția de la Grammeni (*supra*, nota 3), ștampila de la Banatska Palanka (*supra*, nota 4) și diplomele militare din 2 iulie 110 (IDR, I, 3) și 10 august 123 (IDR, I, 7).

⁷ Vezi astfel diplomele militare din anii 154 (IDR, I, 17) și 164 (IDR, I, 18—20).

⁸ Cf. Doina Benea, *op. cit.*, pl. II/5—6 (desenele trebuie „răsturnate”, citirea făcîndu-se de la dreapta spre stînga).

⁹ Ștampilele de la Drobeta (IDR, II, 100) au fost descoperite fie în castru (variantele *a*, *b*, *d*, *e*), fie la piciorul podului (variantele *a*) — acestea din urmă oferind un reper cronologic.

¹⁰ Ștampilele de la Drobeta (IDR, II, 100) se prezintă fie în transcrierea *Leg(io) VII C(laudia)* (nu *CL*, cum se citește în IDR, II, 100 *b*), fie *Leg(io) VII C(laudia) p(ia) f(idelis)* (variantele *c* — *f*: diferențe de grafie). Varianta *Leg(io) VII Cl(audia) f(idelis)* (IDR, II, 100 *a*, reproducă după manuscrisul lăsat de Gr. Florescu; dar între materialul ilustrativ rămas de la acesta nu am găsit vreun desen sau fotografie a acestei ștampile) este probabil o eroare de lectură; ea este identică, se pare, cu ștampila IDR, II, 100 *d* (aici gentiliciul unității este abreviat tot *C*, cum rezultă din fotografie, nu *CL*, cum apare în transcriere; deci: *Leg. VII C. p. f.*).

¹¹ D. Tudor, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 423—424, fig. 1/1 (desen); AnnEp, 1981, 719.

¹² D. Tudor, *loc. cit.*, p. 423.

¹³ C. C. Petolescu, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 367, nr. 105.

¹⁴ CIL, III, 10 687; M. Bulat, Osječki Zbornik, 9 — 10, 1965, p. 14, nr. 32; Doina Benea, *op. cit.*, p. 123, nr. 54, pl. III/13—14.

¹⁵ Cf. Eph. epigr., II, nr. 938.

¹⁶ Vezi nota 14.

3. O altă șampilă de la Sucidava, descoperită cu două decenii în urmă și citită ω *ISCVS*¹⁷ (fig. 1/3), aparține în realitate tot legiunii VII Claudia : primul semn nu este litera greacă *omega*, ci, împreună cu hasta ce urmează, numeralul VII ; ultima literă păstrată nu este corect desenată. Lectura este deci următoarea :

[*Leg(io) VII s(ub) e(ura) Ur[saci] ...*]

Dealtfel, legiunea VII Claudia mai este menționată la Sucidava pe un alt fragment de cărămidă : *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) e(ura) ...*¹⁸ ; după trăsăturile literelor. D. Tudor a legat-o de altă șampilă descoperită în Moesia Prima : *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) e(ura) Victorini p(rae)-p(ositi)*¹⁹. Se poate compara și cu o altă cunoscută șampilă a acestei unități : *L VII CL EVF PF BESSIO*²⁰ ; *Euf...* este numele prefectului legiunii, iar *Bessio* al cărămidarului — căci pe alt exemplar întâlnim numele *Silvanus* : *L VII CL S C EVF PF SILVAN*²¹.

Este posibil deci ca și *Ursacius* să fie un *praefectus* ; în acest caz, litera *I* nu ar ar mai fi terminația la genitiv, ci eventual *P*, deci : *Ursac(---) p(rae)f(---)*.

Prezența ștampilelor de tip tirziu ale legiunii VII Claudia la Sucidava reprezintă încă o dovadă a contribuției provinciilor de la Dunărea de mijloc la realizarea operei de fortificare a acestei cetăți în secolul al IV-lea e.n.²².

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (VIII)

RÉSUMÉ

1. Une estampille fragmentaire de Drobeta : ... *LA II G* ..., publiée il y a une vingtaine d'années (D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, n° 8 ; IDR, II, 102) (fig. 1 1), a été attribuée par l'éditeur à *l'ala II Gallorum et Pannonicorum*.

En réalité, il faut renverser le dessin, pour que la lecture soit faite de droite à gauche :

[*Leg(io) VII C[II(audia)]*]

Cette unité était déjà attestée à Drobeta à l'époque des guerres de Trajan contre les Daces.

2. Une tuile estampillée fragmentaire, mise au jour en 1979 dans les décombres de la basilique romano-byzantine de Sucidava, a été publiée par D. Tudor (SCIVA, 32, 1981, 3, p. 423 — 424 ; AnnEp, 1981, 719) (fig. 1/2) avec la lecture suivante :

C(ohors) IIII s(ub) e(ura) Sa[bini]

Selon l'éditeur, il s'agirait de la IVe cohorte de la *legio V Macedonica*, attestée à Sucidava par quelques estampilles téglulaires.

¹⁷ D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 600, nr. 20 ; idem, OR³, SE 233 și fig. 24/5 ; idem, OR⁴, fig. 30/5.

¹⁸ D. Tudor, Dacia, 11 — 12, 1945 — 1947, p. 161, nr. 3, fig. 18/6 ; Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV — XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 301, nr. 288.

¹⁹ A. v. Premenstein — N. Vulić, JOAI, 7, 1903 (Beibl.), 54, nr. 74 — 75, Cf. D. Tudor, SCIVA 11, 1960, 2, p. 339, nota 3.

²⁰ CIL, III, 8 275, 5 (Viminacium) : Doina Benea *op. cit.*, pl. III/12.

²¹ CIL, III, 8 275, 6 (Viminacium).

²² Pentru această problemă, vezi C. C. Petolescu, RESEE, 18, 1980, 1, p. 115 — 119.

En réalité, il s'agit toujours d'une estampille du IVe siècle de la légion VIIe Claudia (cf. CIL, III, 10 687) :

[Le]g(io) VII s(ub) c(ura) Urs[ci] ...

3. Une autre estampille, mise au jour il y a presque un quart de siècle (fig. 1/3) (D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 600, n° 20, avec la lecture ω ISCVS), appartient en fait de même à la légion VIIe Claudia (la première sigle n'est pas *omega*, mais, à côté de la haste qui suit, le numéral VII ; la dernière lettre conservée n'est pas correctement dessinée) :

[Leg(io)] VII s(ub) c(ura) Ur[saci] ...

Pour cette unité militaire, voir Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 29 —140 ; pour la contribution des provinces danubiennes à l'œuvre de fortification de Sucidava au IVe siècle, voir C. C. Petolescu, RESEE, 18, 1980, 1, p. 115 —119.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Estampilles tégulaires de Drobeta (1) et Sucidava (2—3).